

Mihalj Szentmartoni

NEKI KRITIČNI TRENUCI U PSIHIČKOM RAZVOJU

Uvod

Ljubav je trajna čovjekova potreba: ako i nismo toga svjesni, mi zapravo živimo od ljubavi — jer u onom času kad netko misli da ga više nitko ne voli, on počinja somoubojstvo. Međutim, čovjek nije u svako doba i u svakoj okolnosti jednako osjetljiv na prisutnost znakova ljubavi. Ima, dalje, trenutaka kad smo osjetljiviji i više su nam potrebni neki elementi ljubavi: da budemo prihvaćeni i da to osjetimo, da budemo potrebni i da to osjetimo, da budemo važni i da to osjetimo, da budemo poštovani i da to osjetimo. A sve to — prihvaćenost, uvaženost, poštovanje — elementi su ljubavi. U ovom bismu predavanju htjeli prikazati razvojni put osobe i zaustaviti se na nekim trenucima, na nekim životnim situacijama u kojima postoji pojačana potreba za iskustvom ljubavi.

Općenito o odnosu roditelj — dijete

Tvrđnja da u razvoju i u odgoju djeteta prvorazrednu ulogu imaju roditelji zvuči već pomalo kao otrcana fraza. Suvišno je dokazivati da zasad u svim društvima uža obitelj postavlja temelje socijalizacije. Stoga roditelji imaju veliku odgovornost za djetetov normalni razvoj. Ova teška i toliko puta ponavljena tvrdnja, mogla bi neke roditelje i obeshrabriti: »Ako je tomu tako, onda je bolje ne imati djece! Jer ako čovjek želi paziti na svaki mali detalj što ga psiholozi i pedagozi u svojim analizama idealnog odgoja pronalaze, onda je bolje ne započeti s

odgojem. Iz knjige se ne može odgajati.« Odmah na početku našeg razmišljanja htjeli bismo ohrabriti takve obeshrabrene roditelje. I roditeljski utjecaj ima svojih granica. Ili drugim riječima: i nije tako lako »pokvariti« dijete, potpuno promašiti nečiji odgoj. Psihologija je u biti optimistična: individualni razvoj ima svojih imanentnih, vlastitih zakonitosti koje mogu djelovati i onda kad vanjske okolnosti nisu idealne.

Uzmimo kao primjer toliko naglašavanu dosljednost u odgoju. Kaže se: manje je važno jesu li roditelji previše strogi ili previše popustljivi; važnije je da su dosljedni u primjeni svojih odgojnih postupaka. To sigurno stoji. Ali za utjehu mnogim roditeljima treba dodati i to da i nije tako lako biti potpuno nedosljedan. Jer, premda dijete u pojedinim slučajevima ne može shvatiti zašto ga upravo kažnjavaju, odnosno nagrađuju, obitelj kao cjelina ima određeno ozračje koje osigurava dosljednost. To je ono što jednu obitelj razlikuje od druge, a dijete ga »osjeća« od prvih dana. Djeca će vrlo brzo naučiti da se ovo ili ono ne smije kod kuće, ali se smije kod bake ili u nekoj drugoj kući, i obratno. Unutar tog obiteljskog ozračja roditelji su uglavnom »predvidljivi« za dijete.

Drugi korektor roditeljskog utjecaja na dijete jest činjenica da, počevši od najranijih mjeseci, roditelji obično nisu jedini odrasli u djetetovu životu. Jest da su najprisutniji, osobito u prvim danima, ali malo-kad su jedini. Kako dijete raste, to se još više izražava. Prije su obično bili prisutni djedovi i bake; danas, kad je to rjeđi slučaj, dijete vrlo rano odlazi u jaslice i dolazi u dodir s drugim odraslima. Stoga je prilično samovoljan zaključak za sve odgojne promašaje kriviti samo roditelje.

Ima, dalje, korektora i sa strane samog djeteta. Zbog nezrelosti aspraktnog mišljenja dijete još nije sposobno generalizirati, poopćivati iskustva. Ako ga roditelji koji put nepravedno kazne ili bez razloga nagrade, na osnovi toga još neće izvesti opći zaključak o njihovoj ljubavi. A kad je već dovoljno zrelo za takvo zaključivanje, onda se pokreće drugi zanimljiv korektor: kulturalna predrasuda ili opće uvjerenje, koje kaže da svi roditelji vole svoju djecu. Pa ako dijete i doživi nepravdu od strane svojih roditelja, neće prema tome zaključiti da ga oni ne vole, već će po svoj prilici to odmah korigirati kulturalnom predrasudom otprilike ovako: Budući da svi roditelji vole svoju djecu, sigurno, i mene vole moji roditelji.

Napokon, i konstitucija određenog djeteta postavlja granice roditeljskom utjecaju. Pristup roditelja djetetu uvelike će ovisiti o nekim urođenim djetetovim značajkama. Štoviše, nema unaprijed danog, čvrsto ukorijenjenog roditeljskog stava prema djetetu, nego taj stav određuje dijete, odnosno modificira ga već prema tome kakvu ima »narav«. Konkretno: drukčije će roditelji postupiti sa slabašnim, mršavim i povučanim

djetetom, negoli s jakim, ratobornim, agresivnim i »teško odgojivim« djetetom — kako se to obično kaže. Stručno bismo to rekli: podražaj roditeljskom pristupu djetetu upravo je dijete.

Na tim spoznajama temelji se psihološki optimizam koji kaže: nisu roditelji krivi za svaki promašaj u životu nekog čovjeka, odnosno, kako smo prije rekli: i nije tako lako pokvariti dijete. Ipak, medalja ima i drugu stranu. Dosad smo, naime, odnos roditelja i djece gledali sa stajališta djeteta i njegove psihe. Da bismo dobili cijelu sliku, potrebno je promotriti taj odnos i s gledišta roditelja, odnosno roditeljske psihe.

Postavimo jedno, na prvi pogled, suvišno pitanje: Da li uistinu svi roditelji vole svoju djecu? Ako smo poštenu, moramo priznati da odgovor u najmanju ruku nije jednoznačan. Jer nije uopće sigurno, da većina roditelja ima djecu »iz ljubavi prema djeci«. Naprotiv, mnogo roditelja ima djece jednostavno »zato što ih ima«, ili »jer to spada u brak«. Ili u boljem slučaju imaju djecu jer po njima sanjaju o nekakvoj besmrtnosti, ali svakako o vlastitoj sreći (»da imam koga za starost«). Svakako bilo bi previše jednostavno tvrditi da većina roditelja ima djecu zbog djece, tj. iz ljubavi prema djeci. Doduše svi ili gotovo svi roditelji to tvrde, ali često su vrlo daleko od tog ideala. Zato je jedan od glavnih ciljeva odgoja, kako to pomalo izazovno tvrde English I Pearson, da držimo na što je moguće nižoj razini negativne, štoviše, neprijateljske osjećaje prema djetetu (English and Pearson, 65). Priznajemo da ovakav prikaz odnosa roditelj — dijete zvuči malo neobično, možda u nama izaziva negodovanje. Ipak, nađimo hrabrosti u sebi i promotrimo stvari s tog stajališta. Uostalom, ne treba posebno dokazivati da svi roditelji nisu jednako mudri i sposobni u odgoju djece. A točno je i to da isti roditelji ne vole jednako svako svoje dijete — to će bez veće teškoće i priznati. (Možda nije najstreniji primjer, ali mislim da spada u ovu kategoriju pojava kad roditelji nisu zadovoljni spolom svojega djeteta: jako su željeli dječaka, a ono, rodila se djevojčica. Ili obratno. Ako s tim djetetom godinama postupaju kao da je od željenog spola, onda je očito da ne vole to svoje dijete, n^o sliku koju nose o njemu.)

U odnosu roditelj — dijete možemo pronaći sve nijanse između dva-ju ekstrema: od istinske ljubavi do istinske mržnje. Budući da je djetetu potrebna roditeljska ljubav, nije svejedno *koliko* dobiva od te ljubavi i *kakva* je ona. S obzirom na njegov razvoj, korisno je razmotriti četiri mogućnosti: (1) roditelji, u prvom redu majka. Indiferentni su prema djetetu; (2) dijete je neželjeno, dakle nevoljeno i psihički odbačeno; (3) roditelji su previše zabrinuti za dijete pa ga uništavaju »ljubavlju« (npr. stvaranjem u njemu kompleksa zahvalnosti); (4) previše su popustljivi, razmaze ga. Svim tim slučajevima zajednička je defektna roditeljska ljubav. Promotrimo stoga opširnije ove četiri situacije.

1. *Indiferentni roditelji.* Nedostatak majčinske brige i ljubavi u prvim godinama života može imati nepopravljive posljedice za djetetov psihički razvoj. O tome se već mnogo pisalo, a pojava ima i svoje ime. Zove se »morazma«, a znači psihofizičku zaostalost djeteta, osoba poprima staračke crte. Nedostatak majčinske ljubavi nagriza djetetovo temeljno povjerenje u život i u ljude, nikad se neće osjećati odgovarajućim. Ako je, naprotiv, indiferentan otac, to će imati neželjenih posljedica uglavnom na dječaku koji tako neće imati uvjerljivog muškog ideala i u skladu s tim imat će teškoća u vezi sa svojim seksualnim identitetom. U djevojčice to može uzrokovati nepovjerenje prema muškarcima.

2. *Neprijateljski roditelji.* Ovaj neprijateljski stav roditelja prema djetetu dobro ilustrira mali primjer, koji je uostalom prilično čest, a donose ga već citirani English i Pearson: slučaj majke koja je upozorila muža, da će se, bude li i dalje pokazivao toliko ljubavi prema njihovoj kćerkici, ona rastati od njega. Ta majka, očito, gaji neprijateljske osjećaje prema kćerki jer u njoj doživljava suparnicu (čini se da je Freudu izmakla ta strana edipalne situacije!). Ako se majka odnosi neprijateljski prema sinu, može potkopati njegov kasniji normalan odnos prema ženama. Ovdje je ipak potrebno reći da svaki roditelj ima drukčiji odnos prema djetetu s njim istog, odnosno od njega različitog spola, i to je normalno. Obično više vole dijete suprotnog spola. Samo treba paziti da prema djetetu istog spola ne gaje neprijateljske osjećaje.

3. *Pretjerano zabrinuti roditelji.* I ovaj stav najčešće je izražaj defektne ljubavi. Njihova ljubav svakako nije razumska, osobito ako je obrambena reakcija protiv vlastitih neprijateljskih osjećaja prema djetetu, kojih je jedan od roditelja u jednom trenutku postao svjestan, ali ih onda opet snažno potisnuo da ih sada natkompenzira pretjeranom brigom. Sad se boji da se djetetu ne dogodi n«to zlo pa ga se ne usudi izložiti nikakvu riziku ili opasnosti. Samo je onda miran ako je dijete uvijek pokraj njega i ako ništa ne radi. Dijete tako ne dobiva istinsku ljubav jer ga ne spremaju za život. Takvu situaciju često nalazimo u osoba s teškoćama u prilagođavanju. (Nedavno sam imao slučaj u Savjetovalištu: djevojka, 16 godina, nema volje ni za što, ima problema u vezi s vlastitim identitetom. Za vrijeme analize sama je rekla: »Ja nikad nisam imala prostora za odlučivanje, mjesto mene uvijek su mislili I odlučivali roditelji«.)

4. *Previše popustljivi roditelji* također ne ljube svoju djecu razumskom ljubavlju. Njima je dijete igračka, zabava, služi za zadovoljenje vlastitih potreba. Ako se djetetu sve dopusti, ako ono uvijek ima pravo, onda to dijete nikad neće postati odgovorna odrasla osoba koja zna kontrolirati sebe i koja zna živjeti s drugima; neće biti sposobna za žrtve, za altruizam. Slab otac loš je model za dječaka. Osim toga, ako nikad

on nema prilike sukobiti se s očinskom voljom, neće se u njemu razviti moralni osjećaj i odgovorna savjest.

Naravno, situacija u odnosu roditelj — dijete nikad nije ovako shematska, kao što smo ovdje prikazali. U životu postoji čitav niz »sudbinskih događaja« koji se ne mogu unaprijed predvidjeti. S obzirom na roditeljsku prisutnost u djetetovu životu, možda su najozbiljniji slijedeći događaji, gotovo bismo rekli, tragedije: odsutnost oca, rastava roditelja i rođenja malog brata ili sestre. To su traume djetinjstva.

Kritični momenti u djetinjstvu

1. *Odsutnost oca.* Dosad smo uglavnom govorili o ulozi majke, odnosno važnosti njezine ljubavi u odgoju djeteta za ljubav. No psiholozi nas sve češće i sve upornije upozoravaju na važnost očeve uloge u djetetovu razvoju. Već smo spomenuli da je dječaku stvarna očeva prisutnost potrebna iz dvaju razloga (govorimo o stvarnoj prisutnosti, a ne samo o fiktivnoj: nije dovoljno da dijete ima oca, kojega međutim, ne vidi tjednima ili čak mjesecima; prisutnost mora biti stvarna): dječaku je potrebna muška odrasla osoba kao model koji može imitirati i tako učiti svoju mušku ulogu, tj. uvježbavati svoj seksualni identitet; i s druge pak strane očinske su mu zabrane potrebne da bi s pomoću njih učio kontrolirati svoju agresivnost i kanalizirati osjećaje ljubavi. To je pozitivna uloga te glasovite edipalne situacije: otac je onaj koji u djetetov osjećajni život ubacuje »princip realnosti«, tj. prisiljava ga da shvati da pravi ljubavni objekt za njega nije majka, već da ga mora tražiti drugdje.

Očeva prisutnost prijeko je potrebna u prvih šest godina, vrlo važna u srednjem djetinjstvu, poželjna, premda ne nužna u pubertetu. Sve ono što bismo mogli reći o nedostatku oca za dijete, može se izreći u jednoj rečenici: svijet djeteta bez oca siromašniji je od svijeta djeteta s ocem. Taj »svijet« ovdje je uzet u najširem smislu pa uključuje i nutarnji svijet osjećaja. Razlog je vrlo jednostavan: majčin svijet nužno je drukčiji od očeva svijeta, a nitko ne može dati ono čega nema. Nijedna naime majka ne može dati ono što daje otac.

Promotrimo još nešto u ovom kontekstu. Nema sumnje da je majčina uloga u afektivnom razvoju djeteta u prvim godinama važnija od očeve uloge. Ipak, gubitak majke kao da nije tako tragičan kao gubitak oca. Razlog je pomalo banalan: gotovo nema slučaja da neko dijete odraste sasvim bez majke, isključivo u muškom društvu: uvijek se nađe neka majka-surogat u osobi tetke, starije sestre, odgajateljice. Mnogo je češći slučaj da dijete odraste isključivo u ženskom društvu. Gubitak majke znači veću traumu za dječaka nego za djevojčicu, što obično ima za posljedicu teškoće u intimnim odnosima prema ženama: ili će žene izbjegavati, ili će im se osvetiti tako da im najprije »slomi srce«, a onda ih napušta. Osveta

je zapravo upućena majci, za koju smatra da ga je nepravедno napustila kad je bio malen. (Mogu se ponovno pozvati na konkretan slučaj iz rada u Savjetovalištu. Radi se o muškarcu koji je, prema vlastitim riječima, »do zemlje ponizio svoju ženu«, a onda je napustio. Sad vodi istu igru s drugom ženom pa se predviđa isti ishod.)

Svaka promjena koja dijete baca iz uobičajenog ambijenta može značiti traumu. Djeca i starci teško se sele, teško se dijele od naviknutih komada namještaja, teško se rastaju od ljudi. Za dijete promjena stana može biti pravi šok. Ipak, takve rane relativno lako zacjeljuju. Međutim, postoje dvije tragičnije promjene u životu malog djeteta, koje ga duboko rane i čine ga osobito osjetljivim za ljubav. To su rastava roditelja i rođenje malog braca ili seke.

2. *Rastava.* Ne želimo ulaziti u moralne probleme rastave već bismo samo htjeli promotriti kako dijete doživljava rastavu roditelja. Većina psihologa danas prihvaća mišljenje da nema smisla da roditelji ostanu zajedno *samo* zbog djeteta, ako ih uistinu ništa ne veže jedno za drugo. Naime takvi će roditelji i nehotice dati djetetu na znanje da je ono krivo za njihovu nesreću i tako u njemu izazvati osjećaj krivnje od kojeg se ono neće moći osloboditi čitava života. Ali to nipošto ne znači da rastava neće ostaviti duboki trag u djetetovoj duši. Naprotiv, ono je ranjeno. Dijete gubi jednog od svojih roditelja, obično obadvoje, jer u njegovoj svijesti oni žive skupa. Normalna reakcija na svaki gubitak jest žalost. Dijete će na rastavu, na gubitak roditelja koji odlazi reagirati žalošću, depresijom. To je vrlo kritičan trenutak za daljnji razvoj sposobnosti ljubavi. Roditelj kod kojega dijete ostaje mora shvatiti ovo djetetovo stanje, tj. da je prirodno da bude žalosno, a ne prisilno zahtijevati od njega da bude veselo. U djeteta se žalost i depresija ne očituju toliko verbalno koliko u poremećaju vegetativnih funkcija. Poslije rastave dijete pokazuje regresivno ponašanje, dosađuje se, zločesto je, možda će početi opet mokriti u krevet, gubi apetit. Ovo stanje može potrajati mjesecima. Bilo bi promašeno zbog toga dijete kažnjavati, već ga treba podnositi s velikom strpljivošću. Djetetu, dalje, treba dopustiti da slobodno govori o izgubljenom roditelju, o svojim osjećajima prema njemu. To, naravno, nije lako za roditelja kod kojega je dijete, npr. majka koju je napustio muž nerado sluša kako njezina kćerkica sa zanosom govori o svome ocu. Ali s obzirom na djetetov psihički razvoj to je nužno, jer se samo tako može donekle ublažiti gubitak.

3. *Rođenje malog brata ili sestre.* I ovaj događaj spada u »normalne« traume dječjeg razvoja. Ali potrebno je mnogo takta i ljubavi da roditelji nepotrebno ne pojačavaju tu traumu. Objektivno gledano dijete stvarno gubi mnogo od svojih dosadašnjih povlastica: vrijeme i pažnju roditelja odsad mora dijeliti s malim došljakom, možda čak biti uskraćen, jer manjem treba više. I ponovno dijete na taj gubitak reagira povlačenjem

u sebe, depresijom. Ali osjećaj je samoće nepodnošljiv pa dijete mora nešto poduzeti da se riješi tog teškog osjećaja. Najčešće u tu svrhu razvije agresivno ponašanje prema »suparniku«, praćeno jakom dozom ljubomore. Drugi obrambeni mehanizam jest regresija: u mašti se identificira s bebom pa se vraća na takav oblik i razinu ponašanja, a time roditelje prisiljava da se i za njega brinu jednako intenzivno kao i za bebu. Sve su to zapravo signali potrebe za ljubavlju. Razborita ljubav roditelja ovdje se iskazuje u tome da dijete zbog tih reakcija ne kažnjavaju prekomjerno i nerazmjerno. Treba ga, doduše, poticati i kazati mu da je već veliko i da se može brinuti za sebe, jačati njegovu samosvijest. To se postiže pohvalama za njegova ostvarenja. Ali roditelji ne bi smjeli otići u drugu krajnost tako da djetetu povjere čuvanje bebe i druge poslove pa mu time potpuno oduzmu slobodu djetinjstva. Dapače, bit će uputnije da ga ne ostave nasamo s bebom, kako joj ne bi i nehotice učinilo nešto nažao. Bitni uzrok mnogih kasnijih neuroza jest neriješeni odnos suparništva među braćom, odnosno doživljaj zanemarenosti od roditelja zbog drugog djeteta.

Pubertet

Razdoblje latencije, sigurno, nije nevažno za psihičko sazrijevanje, no budući da je manje dramatično, možemo ga ovdje izostaviti. Zaustavit ćemo se ukratko na psihičkim potrebama za roditeljskom ljubavlju u pubertetu. Da bismo shvatili te potrebe, potrebno je promotriti psihičku situaciju adolescenta. Glavni zadatak ovog razdoblja jest ostvarenje identiteta. Mladić i djevojka moraju dati zadovoljavajući odgovor na pitanje »Tko sam ja?« (Jedna djevojka te dobi upotrebljavala je tri različita rukopisa. Kad su je pitali zašto to čini, odgovorila je: »Pa odakle da znam kako da pišem kad ne znam tko sam ja?«)

Svijest identiteta očituje se u pojmu o sebi. A ovaj pojam (slika) o sebi sadrži ne samo pozitivne elemente, crte, nego i negativne. Da bi se razvio, potreban je čvrsti okvir koji će jamčiti trajnost i dosljednost identiteta. Stoga je problem identiteta neodvojiv od problema izgradnje hijerarhije, ljestvice vrednota. Naime, da bismo mogli sačuvati upravo spomenutu trajnost, i da bismo se mogli orijentirati u svijetu koji se stalno mijenja, moramo ostati vjerni određenim temeljnim vrednotama. Na neobjašnjiv način mnogi roditelji kao da to ne razumiju. Većina roditelja vidi svoju roditeljsku odgojnu zadaću u tome da svojem djetetu osigura »sve najbolje«: najbolju školu, najljepše haljine i si. Pri tome kao da zaboravljaju da sve to nije dovoljno za sretan život: potreban je i altruizam. Ako se, naime, netko i prilagodio na svojem poslu, ako je i našao odgovarajućeg životnog partnera, još uvijek nije nužno završena ličnost. Potrebno je i to da shvati kako ovisi o drugima, kako je upućena na druge, te da svoj život živi u društvu koje ne samo daje nego i zahti-

jeva. Život u zajednici zahtijeva da druge prhivatimo i da podnosimo njihove slabosti. Roditeljska filozofija ovdje bi morala doživjeti snažne korekcije. A polazna točka može biti ona koju ćemo pokušati rasvijetliti u teološkom razmatranju: kršćanski pojam ljubavi. Ljubav nije samo ugodan osjećaj. Pročitamo li Pavlov himan ljubavi (1 Kor 13, 4–8), začudit ćemo se da među komponente ljubavi spadaju i strpljivost i pristojnost i praštanje. A znamo iz iskustva da to nisu uvijek »ugodni osjećaji«; naprotiv, oprostiti drugomu tako da se odrekemo svake pomisli na osvetu vrlo je mučan i naporan misaoni rad.

Dakle da sažmemo: u razdoblju kad se u djetetu — mladiću ili djevojci — formiraju temelji identiteta, razborita i mudra ljubav uključuje I odgoj za altruizam. Ili, postavljeno malo drukčije: odgajati za ljubav ovdje znači odgajati za altruizam.

Adolescencija

U našoj kulturi društvo od adolescenata zahtijeva mnogo na duševnom planu: traži od njih da postanu odrasli, ali istodobno ne pruža nikakvu unaprijed utvrđenu, točno definiranu sliku, model ponašanja koji bi adolescentu pomogao na tom putu, u tom procesu. U svim primitivnijim kulturama nalazimo takav model. Obred inicijacije, uvođenja u svijet odraslih, povlači jasnu crtu između djetinjstva i odrasle dobi. A zabranama i kaznama, odnosno pravima i nagradama kontrolira se ponašanje adolescenta. Te su norme, zabrane, tabui i prava jednoznačna, tj. nije zadaća adolescenta da odluči hoće li ih poštovati ili neće jer svaka neposlušnost povlači kaznu, a svako prilagođavanje opće priznanje. Adolescent se na taj način osjeća sigurnim, ne samo u svojem odnosu prema društvu, nego i s obzirom na samoga sebe, tj. u svojem uvjerenju da je sad već odrastao.

U našoj kulturi stvari stoje drukčije. Osobno je dozrijevanje nespajivo s bilo kakvim unaprijed utvrđenim modelom. Nepostojanje obreda poput inicijacije samo još povećava zbunjenost i tjeskobu adolescenta. Zbog toga njegovo ponašanje postaje nesigurno, pa i neproračunljivo. Njemu su rekli da mora postati odrastao, ali su zaboravili protumačiti kako se to radi. Zbog te nesigurnosti što se tiče vlastitih ciljeva, rješenje nutarnje zbunjenosti traži u vanjskom svijetu. Ali budući da ni u obitelji, ni u široj društvenoj zajednici ne nalazi zadovoljavajući odgovor, postaje još nesigurniji. Tu nesigurnost i konfuziju nerijetko povećavaju sami roditelji. Stalno upozoravaju adolescenta da više nije dijete, kako je vrijeme da se ponaša odgovorno; ali ako se pokuša ponašati po tom savjetu, tj. osamostaliti se u svojim postupcima, neizostavno slijedi opomena da su oni ipak njegovi roditelji koji bolje znaju što mu koristi. Ako nema

prijatelja ili prijateljicu, roditelji su zabrinuti; ali čim se pojavi s prvim partnerom, mora se sukobiti s roditeljskim strahovima i opomenama.

Osnovni problem ove dobi jest, dakle, borba za samostalnost i neovisnost. Adolescent se bori za svoju neovisnost i zbog toga žestoko napada pokroviteljski autoritet odraslih. Ne želi prihvatiti njihove savjete: kako da se odijeva, u što da troši svoje vrijeme, koga da odabere za svoje prijatelje, itd. S druge pak strane nesposoban je koordinirati svoju nezavisnu djelatnost, budući da nema određenog cilja. Stoga je ponovno upućen na odrasle. Ako im se sad obrati, odnosno vrati roditeljima, moguća su dva ishoda.

Ako dobije traženu potporu, on se ponovno osjeća sigurnim, ali istodobno i djetetom koje je pobjeglo od borbe za samostalnost. To duboko vrijeđa njegovu samosvijest. Da se obrani od tog poniženja, mora se buniti protiv ovakve infantilne regresije. Međutim, takva pobuna protiv sebe znači da priznaje i prihvaća svoju nemoć, dakle upravo to što je pokušao nijekati. Zbog toga izvana traži »neprijatelja« na kojeg može usmjeriti agresiju. Taj vanjski neprijatelj najčešće su, naravno, opet roditelji.

Ako, naprotiv, roditelji ne zadovolje adolescentove regresivne zahtjeve, njegova tjeskoba raste i opet će ih optuživati da previše zahtijevaju od njega, da ga ne razumiju, itd. Što slijedi iz toga? Iz toga izlazi jedna od najvećih opasnosti za adolescentovo konačno sazrijevanje, a ona se očituje u tome da adolescent postaje nesposoban ili mu se ne omogućuje na bilo koji način izraziti tu borbu za neovisnost. Treba smatrati znakom za uzbunu ako neki adolescent ne pokazuje prema svojim roditeljima nikakav znak »pobune«, borbe za samostalnost (Josselyn, 64).

Mislim da već naslućujemo osnovnu komponentu roditeljske ljubavi koja se traži u ovom razdoblju. To je razumijevanje. Nije svaka pobuna adolescenta znak nepoštovanja prema roditeljima. I ne znači da roditelji moraju u svemu popuštati. Mladi zapravo eksperimentiraju, žele vidjeti gdje su granice, dokle se može ići. Stoga je potrebno da roditelji imaju neka čvrsta načela (u koja i sami vjeruju i drže ih — to se samo po sebi razumijeva), ne zato da ih »nametnu« adolescentu, nego da ih ovaj indirektno može naučiti, odnosno shvatiti kakvu vrijednost ta načela imaju u životu odrasla čovjeka.

Umjesto zaključka

Razmišljali smo o nekim kritičnim trenucima u toku psihičkog razvoja i pritom smo pokušali uočiti neke signale koji roditelje upozoravaju na pojačanu potrebu za iskustvom ljubavi djeteta, odnosno adolescenta. Ovo što smo ovdje rekli o tim kritičnim trenucima, a koji osobu čine

osobito osjetljivom za ljubav, odnosno predstavljaju skretnicu u daljnjem razvoju sposobnosti za ljubav, sigurno nije ni izdaleka sve *ho* se o toj temi može i mora reći. Ali nije ni najvažnije da poznamo svaki detalj, već da uočimo neke osnovne stavove, neka temeljna opredjeljenja na koja često zaboravimo misliti. Svjesno sam nastojao istaknuti, zbog didaktičkih razloga možda malo i prenasliti, dvije takve temeljne istine:

1. Neka roditelji ne smatraju samo po sebi razumljivim da mudro i istinski vole svoju djecu, nego neka budu kritični prema samima sebi, prema svojim osjećajima. Mislim da to možemo prc^iriti na svakoga čovjeka, na svaki međuljudski odnos.

2. Psiha ima svojih imanentnih zakonitosti i kontrolnih mehanizama. Ako se oni poštuju, razvoj će ići u dobrom smjeru, a mnogi odgojni pro-mašaji automatski će se ispraviti. To je temelj optimizma psihologije, a u odgojnim teškoćama ohrabrenje roditeljima.

LITERATURA

AUSUBEL, D. P. — SULLIVAN, E. V., *Theory and Problems of Child Development*. Grune and Stratton, New York 1970.

BLOS, P., *The Young Adolescent*. The Free Press, New York 1970.

ENGLISH, S. — PEARSON, G., *Emotional Problems of Living*. Allen and Unwin, London 1973.

MUSSEN, P. H. — CONGER, J. J., — KAGAN, J., *Child Development and Personality*. Harper and Row, New York 1969.

SPRANGER, E., *Psychologic des Jugendalters*. Quelle u. Meyer, Heidelberg 1968.

SOME CRITICAL MOMENTS IN THE PSYCHIC DEVELOPMENT

Summary

In the course of the psychic development of the child and of the adolescent almost necessarily emerge some critical situations, when the young person is more vulnerable and experiences an increased need for parental care and love. As for the early childhood three such critical situations are discussed: absence of the father, divorce and birth of a sibling. The child usually reacts to these stress-situations with depression and psychic regression. A prudent parental love includes here lots of understanding and tolerance. In adolescence the main problem is the struggle for self-identity and for independence. Parental love means here trust that allows a reasonable space for free choices to the adolescent. The article ends with an optimistic message: the human psyche possesses also innate correctives, that can assure normal development even in less favourable circumstances.